

РОМАН МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ» ЯК ВИРОК КОМУНІСТИЧНО-КАДЕБІСТСЬКОМУ РЕЖИМУ

У статті висвітлюються основні проблеми, порушені в романі М. Матіос «Солодка Даруся», – насильницька колективізація, радянські репресії, збройний опір окупаційній владі Української повстанської армії. Детально аналізується образ головної героїні твору Дарусі Ілашчук, яка стала символом понівеченої більшовиками України. Наголошується на тому, що в мовчаннях матері й доньки глибокий філософський підтекст, що Дарусина німота є розплатою за небажання Мотронки розповісти про свою страшну таємницю близькій людині.

Ключові слова: умовна німота, масові репресії, колгоспи, енкаведисти, війна, окупанти, депортація.

The article highlights the main problems raised in M. Matios' novel "Solodka Darusya" – the forced joining the collective farms, the Soviet repressions, armed resistance to the invaded power of the Ukrainian Insurgent Army. The image of the main heroine of the novel – Darusya Ilyashchuk who became a symbol of Ukraine tormented by Bolsheviks is detailed analyzed. The author emphasizes that muteness of mother and daughter has deep philosophical meaning and Darusya's muteness is atonement for Motronka's unwillingness to tell her terrible secret to the close person.

Key words: simulated muteness, mass repressions, collective farms, Soviet time policemen, war, invaders, deportation.

Постановка проблеми та її значення. Роман Марії Матіос «Солодка Даруся» став бестселером практично відразу після його опублікування 2004 року. І це цілком закономірно. Адже у творі порушено низку болючих питань, притаманних Буковині 40 – 70-х років ХХ століття – насильницька колективізація й пов'язані з нею масові репресії, тяжке життя уярмленого українського народу в умовах окупації, збройний опір нацистському й більшовицькому режимам Української повстанської армії. Більшість із цих питань суголосні з тими, через які пройшла вся Україна, тим більше, що домінантною є проблема виживання нації в умовах бездержав'я.

На час написання роману ця тема у вітчизняному літературному процесі за великим рахунком не була новою. Досить яскраво жахи, пов'язані зі створенням колгоспів, описали ще У. Самчук («Марія»; 1933), В. Барка

(«Жовтий князь»; 1962) та чимало інших відомих майстрів слова. Національно-визвольні змагання 40 – 50-х років з великою достовірністю були висвітлені в художньо-документальній повісті М. Андрусяка «Брати грому» (2002) і т. ін. І все ж М. Матіос удалося подивитись на ці проблеми дещо по-іншому – в контексті специфічних особливостей Буковини з її місцевим цивілізаційно-культурним колоритом, акцентувати увагу на долі пересічної сільської дівчинки, яка, по суті, стала символом понівеченої більшовиками України.

Цілком природно, що твору присвячено чимало наукових розвідок, у тому числі й дискусійного характеру. Це, наприклад, «Міфологія буття українства у прозі Марії Матіос» М. Якубовської, «Традиційні та новаторські жанрові моделі у прозі Марії Матіос» Г. Павлишин, «Мегаміфосценарії початку й кінця в художній картині світу Марії Матіос» Ю. Вишницької, «Роль міфопоетики у змалюванні людської душі в романі М. Матіос “Солодка Даруся”» О. Вірич, «Особливості композиції роману “Солодка Даруся” М. Матіос» Н. Борисенко та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У центрі оповіді роману Марії Матіос «Солодка Даруся» пересічна буковинська родина Ілащуків, яка майже нічим не вирізняється серед інших жителів села Черемошного. Можливо, лише тим, що по ній з більшою силою прокотилась чавунним котком репресивна сталінська машина, розчавивши свої жертви, як непотріб. Трагічні долі Михайла, Мотронки та їхньої доньки Дарусі типові для більшості жителів тогочасного буковинського села і України в цілому. Утім, більшовики скалічили життя не тільки Дарусиним батькам і їй самій. У свій час чи не все українське селянство пройшло через масові репресії – колективізацію, так зване розкуркулення, висилку до Сибіру, голодомори і т.п.

Найбільш трагічна в романі, поза сумнівом, постать головної героїні Дарусі Ілащук. На відміну від своїх батьків, що, не витримавши жахливих випробувань, влаштованих буковинцям радянською владою, відійшли у кращий світ, вона змушена була пройти через усі кола більшовицького пекла.

Будучі десятилітньої дівчинкою, Даруся у свій час по своїй дитячій необачності (не навчена була брехати) допустила фатальну помилку. Заради цукерки, якою її спокусив енкаведист, вона розповіла йому правду про те, що її батько добровільно віддав частину колгоспних продуктів воякам УПА.

Дарусина умовна німота – розплата не стільки за її дитячу говірливість, скільки за мовчання її матері, зґвалтованої енкаведистами. Мотронка не наважилася розповісти жахливу правду близькій людині, своєму чоловіку, не виговорилась, продовжувала нести непомірний душевний тягар сама, і згодом не витримала, зірвалася, вимістивши свій біль і сором на малолітній донці. Фіналом цього нервового зриву стало її самогубство. Мотронка, звичайно ж, страшенно налякана була садистами з НКВС, але мовчала вона, ймовірно, ще й тому, що хотіла (можливо, на рівні підсвідомості) якось уберегти від того пекла, через яке сама пройшла, чоловіка й доньку. У неї не вистачило сил перебороти свою внутрішню трагедію, а розплачуватися за це довелося донці, притому сповна – впродовж всього життя.

З суспільством у Дарусі немає порозуміння. Для людей вона німа і божевільна. Повна гармонія у нещасної дівчини тільки з природою, частинкою якої вона, власне, і є. Даруся, напевно, й сама це відчуває. *«З курми вона говорить краще, ніж з людьми. Деревя її розуміють, пси не займають, а люди – ні. Не можуть люди лишити Дарусю саму на себе»* [Матіос 2009: 6]. Має порозуміння Даруся і з бездомними псами, котрі ніколи її не чіпають і всюди супроводжують. Ці останні, до речі, як зазначає О. Вірич, *«можуть бути прочитані і як код соціальної відреченості героїні та підсилювати мотив її розриву зі світом людей»* [Вірич 2009: 462].

У «мовчаннях» матері й доньки глибокий філософський підтекст. Мотронка не схотіла чи не змогла розповісти про свою страшну таємницю, а згодом це її мовчання трансформувалося в німоту її доньки, яка вже, по суті, не може спілкуватися з живими людьми. Водночас Даруся добре комунікує з тими, хто вже знаходиться в царстві мертвих, свідченням чому є її «розмови» на цвинтарі з покійним татом. На думку Марії Якубовської, у такий спосіб

авторка роману стверджує, що саме біля могил пращурів *«наше очищення, наша покута і наш вселюдський поступ. Тільки там першопричина наших негараздів і успіхів. Щоб зрозуміти майбутнє – потрібно осмислити минуле. І це не просто пасивне осмислення, а жива взаємодія часів»* [Якубовська 2005: 162].

Даруся майже постійно одна. У свій час на її життєвому шляху, щоправда, знайшлась було людина, котра змогла її зрозуміти, зрозуміти і підтримати. Йдеться про Івана Цвичка, нещаслива доля якого багато в чому суголосна Дарусиній долі. З точки зору загально прийнятих норм окремі вчинки Івана так само виходять за межі адекватної поведінки. Він – безхатченко, а тому *«жив, де доведеться: заночовував на автостанціях, у дзвіницях, улітку – в придорожніх оборогах»* [Матіос 2009: 39], інколи працював по людях, проте довго на одному місці не затримувався, говорити хоч і вмів, проте словами не розкидався. І для цього в нього були свої вагомі причини, притому не тільки фізичного ґатунку (*«прирослий до піднебіння язик»*) [Матіос 2009: 39]. Іван глибоко розчарувався в людях, а тому не хотів зайвий раз з ними контактувати. Колись він, як і Даруся, зазнав від людей великого лиха. Прикметно, що, як і в історії з Дарусею, то теж були представники влади. Його матір закатували в МГБ (можна тільки здогадуватись – за що), а батьківську хату конфіскували. Так Цвичок опинився на вулиці.

Отже, цілком зрозуміло, чому, побачивши Дарусю, чолов'яга відразу відчув у ній споріднену душу. *«Агій на цих дурних людей, що з розумного дурного роблять»*, – зауважив він і *«сплюнув раз по раз під ноги»* [Матіос 2009: 43]. Так же напівсвідомо потяглася до Івана й Даруся. Багато про що у цьому плані говорить те, що вона, котра відгородилась від людей непрозорим психологічним муром, довірилась Цвичкові настільки, що навіть запросила його до тата на цвинтар, куди разом із нею раніше ніхто не мав права заходити, навіть бродячі собаки, які постійно і всюди її супроводжували. *«Стосунки Івана і Дарусі, – зазначає М. Якубовська, – не схожі на стосунки пересічних*

людей. Це навіть не любов – а відчуття того, що інша душа є твоїм продовженням, твоїм віддзеркаленням, твоєю тінню» [Якубовська 2005: 167].

З Іваном Дарусі завжди було добре. Коли він грав на своїй дриббі, у неї переставала боліти голова. Однак страшно минуле не відпускає її, не дозволяє мати хоча б крихітку особистого щастя. Коли Цвичок по необачності переодягся у подаровану йому армійську форму, єство нещасної дівчини відторгло його. Нагадала про себе глибока психологічна травма, котру Даруся отримала в дитинстві від людини у схожому вбранні.

У своїй документальній повісті «Вирвані сторінки з автобіографії» Матіос наголошує на тому, що у Цвичка був реальний прототип. Справжній Цвичок у дитинстві навчався в школі разом із батьком письменниці. Він був безбатченком «і в документах писався *Яремчук Іван Марійович*. Але мало хто знав справжнє його прізвище, бо звікував Іван під своїм назвиськом Цвичок – твердішим від імені зареєстрованого» [Матіос 2011: 270 – 271].

Важливе місце в романі займає тема насильницької колективізації. Письменниця розповідає, що на початку 90-х років минулого століття в Чернівецькому обласному архіві їй вдалося познайомитися з історичними документами, в яких із безкомпромісною документальністю зафіксовані трагічні події на Буковині у повоєнні 1940-ві роки, коли людей силоміць заганяли в колгоспи, розкуркулювали, відправляли у заслання. В результаті цієї копіткої роботи М. Матіос дійшла висновку, що репресій у її рідному краї зазнали здебільшого не якісь там міфічні багаті, а пересічні селяни:

Висилали, в основному, тих, хто володів 0,70 – 4 гектарами землі. В 108 дворах, господарі яких згодом змінили Заставну-батьківщину на Московщину, налічувалося 95 (!) житлових будинків. <...> Тобто заставнівські куркулі навіть власних будинків не мали, а були такими багатими, що жили в одному будинкові із сім'ями своїх дітей, родичів. На цих же 108 господарств не припадало жодного млина, олійниці, кузні. Із 108 господарств вилучили 25 плугів, 1 сіялку, 3 молотарки, 6 саней, 31 коня, 47 корів і домашні речі. Речі також лічили. В одного їх було 1489 штук. Врахували навіть віники [Матіос 2011: 116].

Набуті знання віддзеркалились у романі «Солодка Даруся». Показово, як проводив колективізацію в Черемошному енкаведист Дідушенко: *«Підходьте, підходьте, – майже вклонився Дідушенко Матронці з Михайлом і дитиною, показуючи рукою в бік столів. – Записуйтеся, куди хочете. <...> – Отам, – Дідушенко показав револьвером на стіл з єдиним листком, – один ваш газда записався до депортації, до виселення, одне слово. Каже клімат йому тут затеплий, то він побажав трохи охолодити свою голову, а заодно своїй багатодітній сім'ї показати білого світу. А он там, – спрямував револьвер на стоси списаних паперів, – люди добровільно побажали йти до колгоспу і здавати туди свою худобу, реманент і все, що зайве в господарстві, і починати господарювати не поодинці, а кучно. Так що підходьте, вибирайте, куди хочете. Вибір великий...»* [Матіос 2009: 155].

Саме працівники НКВС є основними винуватцями трагедії родини Ілашуків. Ідеться передусім про безіменного садиста, який згвалтував Мотронку, а потім через десять років, підлестившись до її малолітньої доньки цукеркою-півником, вивідав у неї правду про нічних гостей. Нічим не кращий за нього й інший працівник спецслужб, згаданий уже майор Дідушенко. У Черемошному його *«знали недоброю пам'яттю. <...> Час від часу він налітав у село як фурія, – і разом з ним зникало кілька людей незалежно від статі, майнового стану і віку. Дехто повертався з перебитими чи поламаними пальцями або припеченою шкірою, багато – не вернулося досі. А хто вертався – йому заціплювало рот. Після Дідушенка люди ходили, як мотилишні вівці: на рахунок нібито жива душа є, проте користі з неї – мало»* [Матіос 2009: 155].

Варто зауважити, що жителі Західної України чинили опір новим господарям життя, у тому числі і збройний. На теренах Галичини й Буковини до середини 1950-х років діяла Українська повстанська армія. Відгомін національно-визвольних змагань знайшов відбиток і в романі «Солодка Даруся». У Черемошному енкаведистам протистояв невеличкий загін упівців на чолі з Іваном Огронником на псевдо Яструб. Матіос робить наголос на тому, що спротив окупантам бандерівці розпочали ще під час Другої світової війни.

Притому спочатку німцям, котрі вже відкочувались на захід, що теж цілком корелюється з історичними реаліями. Огронникова боївка захопила німецький обоз із провіантом. Після повернення більшовиків упівці продовжили боротьбу, яка тепер стала запеклішою, але не менш успішною. Іван був місцевим, черемошнянським, відтак не тільки добре знав у рідному краї всі таємні стежки, а й користувався підтримкою земляків, які співчували його справі й завчасно попереджали про небезпеку. Тож не дивно, що впродовж багатьох років він *«удень був господарем у лісі, а вночі – по довколишніх селах Буковини й Галичини. Нова влада добре чула на собі його роботу, щодня не дораховуючись як не міліціонера, то голову колгоспу»* [Матіос 2009: 158].

Неможна не звернути уваги на ту небачену жорстокість, яку в романі Матіос виявляють до народних месників більшовики. Авторка зображує сцену, завдяки якій енкаведисти намагалися залякати місцеве населення. Задля цього біля сільради для мешканців Черемошного було влаштоване страшне видовисько. Закатованих до смерті і понівечених до невпізнання двох молодих бандерівців, хлопця й дівчину (Івана Огронника і, очевидно, його зв'язкову), представники нової влади голих кладуть одне на одне, імітуючи статевий акт. А потім привозять ще й труп Іванового батька з відрубаними по лікті руками. *«Мертвий батько зі зламанною у в'язах головою дивився на картину нелюдського знущання живих людей над своїм убитим сином – як зацікавлені і скам'янілі люди дивилися на три трупи з таким виглядом, як дивились би ті, хто знає достеменно, що і їх повинні закатрупити слідом за цими нещасними»* [Матіос 2009: 160].

Прикметно, що деякі науковці такі епізоди вважають нереалістичними. Роксана Харчук, зокрема, зазначає, що, мовляв, шукаючи гостру інтригу, авторка роману *«надає перевагу емоційному надміру, різко протиставляючи добро і зло»*. І далі конкретизує: *«Зрозуміло, енкаведисти на “визволених” українських землях відзначалися жорстокістю. Однак М. Матіос гіперболізує цю жорстокість до тієї межі, коли правда перетворюється на пропаганду»* [Харчук 2011: 70]. Утім, історики наводять факти, які свідчать про те, що

авторка «Солодкої Дарусі» навряд чи погрішила проти істини. Як відомо, після приєднання у 1939 – 1940 роках до УРСР Галичини, Волині й Північної Буковини на нових територіях інтенсивно проводилась так звана радянська, в результаті чого в'язниці західних регіонів України були переповнені підозрюваними у «шпигунстві й антирадянській» діяльності. На початку німецько-радянської війни через неможливість вчасно вивести заарештованих у глиб країни (стрімкий наступ німецької армії, відсутність транспорту, активізація націоналістичного підпілля) з Москви надійшла директива всіх їх негайно знищити. Науковий співробітник Музею «Територія Терору» Олександр Пагіря так коментує цю ситуацію:

Винищувати політичних в'язнів від самого початку війни почали у прикордонних тюрмах – Перемишлі та Добромилі. Надалі з повним розмахом страти арештантів здійснювали без суду за вказівками місцевого тюремного начальства. Їх убивали в камерах, на подвір'ях в'язниць, в урочищах за межами міст, над шурфами шахт тощо. Катівські технології варіювалися від застосування вогнепальної зброї та бронетехніки – через відрубання частин тіла – до закопування живих людей у землю й подекуди варіння у казанах. <...>

Про масштаби «червоного терору» на початку війни в умовах відступу Червоної армії із теренів Західної України свідчать очевидці: «...Львівські “Бригідки”. З розкритих навстіж брам доноситься трупний запах. На подвір'ї, в коридорах, у підвалах – стоси трупів. Усі вони зі слідами тортур. Проломлені черепи, відрубані ноги, руки, скручені колючим дротом тулуби, спотворені обличчя”. “У Самбірській тюрмі було знайдено багато трупів, помордованих у жахливий спосіб. Деякі з них мали в устах ганчірки й пісок, інші попідрізані нігті на пальцях рук, пошматовані й повирізані пояси шкіри з обличчя, повиколовані очі, повідрізані носи, повибивані зуби і т.д. У жінок були відрізані груди, порозпорювані животи, повирвані жмути волосся, перед стратою їх усіх згвалтували”» [Пагіря 2009].

У романі до певної міри протиставляються три окупаційні влади – румунська, радянська й німецька – які по черзі змінювали одна одну. Авторка твору акцентує на тому, що румунську владу буковинці сприймали без жодного

захвату, оскільки вона ні на йоту не церемонилася з буковинськими українцями, карала їх з будь-якого приводу, в тому числі і за небажання спілкуватися чужою їм румунською мовою: *«Згадка про румунську адміністрацію потягнула в людей наступну згадку – про букові палиці – “сороківники” за непослух і небажання “ворбешти романешти”...»* [Матіос 2009: 139].

Однак ще жорстокіше поводитися з буковинцями більшовики. Відразу після встановлення 1940 року в Черемошному радянської влади, почалися масові репресії. Цілі родини відправляли у заслання. Притому дозволяли брати з собою тільки теплі речі. За тиждень до початку німецько-радянської війни з села було вивезено десять сімей. Відповідно до своїх комуністичних переконань поступали більшовики й з майном заможних людей – відбирали. А ладу награваному часто-густо дати не могли. У своєму протистоянні з трудовим селянством окупанти спиралася здебільшого на місцевий люмпенізований пролетаріат. *«Нова влада забила Капетутерову корчму дошками навхрест, – наголошує письменниця. – <...> У Гершковім млині тепер порядкував чи не найбільший і найгаласливіший сільський ледар – Лесьо Онофрійчук, у котрого відколи світ та сонце, паркан коло хати був підпертий латками. <...> А Гершко тепер зрідка був на підмозі в нового мельника, який за кожним разом питав, з котрого боку приступити до колеса»* [Матіос 2009: 127].

Дещо по-іншому поводитись у Черемошному під час окупації німці. Останні *«в селі поводили себе мирно. Хіба що ходили по хатах та збирали птицю і свиней на заріз, але ні до кого німець не прийшов по кури двічі, чим викликав мовчазне схвалення. А так людей особливо не чіпали»* [Матіос 2009: 136]. Однак і ці «визволителі» в романі явно не ідеалізуються. Письменниця акцентує на тому, що й вони залишили по собі недобру славу. Після їхнього панування *«на місці всіх сімнадцяти жидівських корчмів страшно чорніли згарища...»* [Матіос 2009: 153].

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

На прикладі головної героїні, її рідних, інших жителів пересічного буковинського села Черемошне Марія Матіос простежила у своєму романі тяжкий шлях нації в умовах окупації – німецької, румунської, а надто російсько-більшовицької, – коли людське життя в очах репресивних органів не вартувало практично нічого. 2004 року в листі до членів Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка, акцентуючи на безсумнівних перевагах роману М. Матіос «Солодка Даруся», Павло Загребельний наголошував на тому, що авторка твору *«здійснила мандрівку в наше криваве минуле, в наші пекла*. І не тільки для того, щоб зазирнути в ті пекла, але й подолати їх...» [Матіос 2011: 267].

Центральним у творі є образ України, що як і маленька буковинська дівчинка, повелася у свій час на більшовицьку цукерку, а потім упродовж багатьох десятиліть розплачувалася за свою необачність масовими репресіями, голодоморами, тотальним нищенням національної ідентичності.

Ці важливі історичні уроки потребують, поза сумнівом, більш глибокого осмислення у подальших студіях.

Література:

1. *Вірич 2009*: Вірич О. Роль міфопоетики у змалюванні людської душі в романі М. Матіос «Солодка Даруся» // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. Праць. – Вип. 33 / редкол. Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін.. – Ч. 2. – К.: Твім інтер, 2009. – С. 458 – 468.
2. *Матіос 2009*: Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 368 с. – С. 270 – 272.
3. *Матіос 2011*: Матіос М. Солодка Даруся / Марія Василівна Матіос: Видання сьоме. – Львів: Ла «Піраміда», 2011. – 188 с.
4. *Пагіря 2009*: Пагіря О. Масові розстріли в'язнів у тюрмах НКВС УРСР влітку 1941 року / Олександр Пагіря // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=248>

5. *Харчук 2011*: Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. /Р. Б. Харчук. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ВЦ “Академія”, 2011. – 248 с. – С. 70.
6. *Якубовська 2005*: Якубовська М. Міфологія буття українства у прозі Марії Матіос. Марія Якубовська // У дзеркалі слова. Есеї про сучасну українську літературу. – Львів: Каменяр, 2005. – С. 153 – 168.

В статье освещаются основные проблемы, затронутые в романе Марии Матиос «Сладкая Даруся», – насильственная коллективизация, советские репрессии, вооруженное сопротивление оккупационной власти УПА. Подробно анализируется образ главной героини произведения Даруси Илацук, которая стала символом покаленной большевиками Украины. Акцентируется внимание на том, что в молчаниях матери и дочери глубокий философский подтекст, что Дарусина немота – это расплата за нежелание Матронки рассказать о своей страшной тайне близкому человеку.

Ключевые слова: *условная немота, массовые репрессии, колхозы, энкаведисты, война, оккупанты, депортация.*